

ГОЛОКОСТ У КУЛЬТУРІ ПАМ'ЯТІ ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ

Латиш Юрій

Проаналізовано формування ставлення до Голокосту в європейській культурі пам'яті та особливості ландшафту пам'яті у Східній і Центральній Європі, розглянуто причини периферійності Голокосту в політиці пам'яті України, а також приєднання України до європейської культури історичної пам'яті.

Ключові слова: Друга світова війна, геноцид, європейська інтеграція, ландшафт пам'яті, меморіалізація.

Серед складових європейського вибору України важливим є приєднання до європейської культури пам'яті. У 1960–1990-ті рр. під впливом німецької «проробки / подолання минулого» тут виник консенсус щодо минулого, внаслідок якого в основу європейської культури історичної пам'яті було покладено спільну відповідальність (колективну провину) за Голокост [4].

Ключову роль відіграла «суперечка істориків» 1986–1987 рр. щодо ставлення до нацистського минулого. Історик Ернст Нольте та його прибічники намагалися довести, що злочини нацизму не були унікальними і мало відрізнялися від злочинів в інших країнах, зокрема в сталінському СРСР. Головним опонентом «ревізіоністів» виступив філософ і соціолог, публічний інтелектуал Юрген Габермас. По-перше, стверджував він, нацистські злочини є унікальними і безпрецедентними в історії людства. По-друге, відповідальність за нацизм не можна покладати виключно на Гітлера та його оточення. Німецька провина лежить на кожному, хто брав участь у злочинах, а колективна відповідальність – на всіх німцях та їх нащадках. По-третє, поразка Німеччини стала визволенням країни. Нарешті, національна ідентичність Німеччини може існувати виключно у формі «конституційного патріотизму», адже лише така форма патріотизму не відчужує німців від Заходу.

У країнах Східної та Центральної Європи сформувалася дещо відмінна культура історичної пам'яті. Ландшафт пам'яті регіону можна охарактеризувати як постколоніальний, постголокостний та постсоціалістичний [7, 15]. На його формування справили вплив особливості історичного розвитку: 1) запізніла модернізація як результат периферійного статусу регіону; 2) тривалий контроль з боку імперських держав; 3) запізніле формування націй та держав; 4) досвід існування в умовах надзвичайного насильства за двох тоталітарних режимів – нацизму і сталінізму (концепція «кривавих земель» Тімоті Снайдера).

Як наслідок, сформувався специфічний ландшафт пам'яті регіону з такими особливостями:

1. Етатизм. Головним актором політики пам'яті у країнах Східної Європи та пострадянського простору виступає держава, яка регулює історичну політику

за допомогою законів і державних інституцій. Історична політика вважається запорукою від повторення трагедій та складовою національної безпеки. У Західній Європі держава виступає лише одним з багатьох акторів політики пам'яті і не прагне до цілковитого контролю над цією сферою. Провідна роль належить громадянам, які часто виступають ініціаторами побудови комеморативних об'єктів [8, 69].

2. Єдність та героїчність. Вважається, що колективні спогади та комеморативні практики мають об'єднувати суспільство, бути джерелом гордості та прикладом для нових поколінь, готуючи їх до майбутніх жертв в ім'я своєї країни. Східноєвропейська модель пам'яті є досить конфліктогенною і породжує «війни пам'яті» між сусідніми народами стосовно інтерпретації минулого.

3. Віктимність. Політика пам'яті заснована на жертвовності, висуванні на передній план «своїх» травм і замовчуванні «чужих». Причому роль головної жертви у східноєвропейських історичних наративах зарезервована за титульною нацією. У Західній Європі побудова історичних наративів, у яких титульна нація виступала б у ролі жертви, неможлива.

4. Сек'юритизація. Питання історичного минулого вважаються питаннями національної безпеки [6], особливо в умовах війни з Росією. Зокрема, в Україні «закони пам'яті» 2015 р. були представлені владою як необхідність, оскільки радянське минуле розглядалося як загроза.

У Східній Європі, зокрема і в Україні, утвердилася концепція Другої світової війни, яка ближча до поглядів Нольте. Відповідальність за початок Другої світової історії розподіляють між «двома диктаторами» і доводять тотожність нацистського і сталінського тоталітарних режимів.

Східноєвропейська модель пам'яті не визнає унікальний характер Голокосту. Поряд з ним існує численна кількість інших геноцидів. Зокрема, український історик Ярослав Грицак серед «геноцидних актів» називає ліквідацію куркулів, Український Голодомор 1932–1933 рр., «польську» та «грецьку» операції НКВС, Голокост і ліквідацію ромів, акції знищення радянських військовополонених нацистами, поляків – українськими націоналістами, українців – польським підпіллям, три масові депортації: татар з Криму, українців з південно-східних земель Польщі, поляків – із Західної України [1, 198–199].

В історичній політиці України Голокост займає периферійну роль [2, 284]. Держава підтримує його меморіалізацію, але самоусувається від фінансування облаштування місць пам'яті. Участь політиків у комеморації Голокосту обмежується покладанням квітів у Бабиному Яру, в Україні майже відсутні топоніми, пов'язані з жертвами та Праведниками народів світу [3; 5].

На шляху європейської інтеграції поставатиме питання про приєднання України до європейської культури історичної пам'яті, зокрема меморіалізації

Голокосту та обмеження втручання держави у формування політики пам'яті. Це – яскравий тест для України на здатність взяти на себе відповідальність за пам'ять про минуле. Адже, за образним висловом британського історика Тоні Джадта, усвідомлення Голокосту стало «квитком» для націй «на потяг» до європейської інтеграції.

Джерела та література

1. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2021.
2. Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. Київ: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018.
3. Подольський А. Місця пам'яті жертвам Голокосту в Україні: тоталітарна спадщина та історико-політичні виклики сьогодення. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 106–122.
4. Шеррер Ю. Отношение к истории в Германии и Франции: проработка прошлого, историческая политика, политика памяти. *Pro et Contra*. 2009. Т. 13. С. 89–108.
5. Щупак І. Уроки Голокосту в українській історичній науці та освіті: від наративу до осмислення й постановки суспільного питання про покаяння (до 75-ї річниці трагедії Бабиного Яру) (закінчення). *Український історичний журнал*. 2016. № 5. С. 176–201.
6. Mälksoo M. 'Memory Must Be Defended': Beyond the Politics of Mnemonical Security. *Security Dialogue*. 2015. 46(3). P. 221–237.
7. Törnquist-Plewa B. Eastern and Central Europe as a Region of Memory. Some Common Traits. *Constructions and Instrumentalization of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region*, ed. by Ninna Mörner. Stockholm: Södertörn University, 2020. P. 15–22.
8. Wüstenberg J. Germany. The Multi-Level Governance of Memory as a Policy Field. *Constructions and Instrumentalization of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region*, ed. by Ninna Mörner. Stockholm: Södertörn University, 2020. P. 69–79.